

Het betwiste landschap van de Haarlemmermeer

ED TAVERNE

Inleiding

Als we de verhalen van archeologen en mediëvisten moeten geloven, bezaten aan het begin van de Middeleeuwen grote delen van het Nederlandse landschap een ruigte en wildheid waar de natuurontwikkelaars vandaag de dag zelfs niet over durven te dromen. Over de huidige provincies Noord- en Zuid-Holland, Utrecht en Brabant strekten zich moeilijk toegankelijke en drassige veenwildernissen uit, begroeid met berken, wilgen, elzen en andere loofbomen en met veenbessen. Het was een waterrijk landschap, ongeschikt voor landbouw of veeteelt, met tal van veenstroompjes en kleine meertjes zoals de Beemster, Purmer en Schermer die vanaf de twaalfde eeuw door oeverafslag en landinwaartse uitbreiding van de zee veranderden in grote watervlakten. Illustratief is ook de groei van het Haarlemmermeer dat tussen 1530 en 1730 in oppervlakte verdrievoudigde, van 6.600 tot 19.500 hectare.¹

De bewoningsgeschiedenis van dit deel van Nederland kreeg een beslissende wending vanaf de tweede helft van de achtste eeuw, toen de toenmalige bewoners, de Friezen, de hooggelegen duin- en zandruggen van de kuststrook verlieten en zich in het veen vestigden. Om de drassige bodems geschikt te maken voor bewoning en bebouwing, groeven ze op uitgebreide schaal parallelle ontwateringssloten waarmee ze een kunstmatig laag waterpeil bereikten. Dat was de beslissende stap op weg naar ontginning, een dynamische en langdurige onderneming die tussen de elfde en dertiende eeuw zou uitmonden in de ‘Grote Ontginning’, die we als een *grand projet* uit de geschiedenis van ons land moeten beschouwen, niet alleen in cultuurtechnische maar vooral ook in cultuurpolitieke zin.²

Ook de vroegmoderne tijd, vanaf de zestiende eeuw, kende heroïsche momenten in de strijd tegen stormvloed, hoge waterstanden, overstromingen en dijkdoorbraken. Er werden vele veenmeren drooggelegd, nu niet door de graven of bisschoppen maar door vermogende stedelingen. Het bekendste

¹ Deze bijdrage is een bewerking van een inleidend essay over de geschiedenis van bedijkingen en inpolderingen in Nederland: ‘Weelde, wildernis en welzijn. De drooglegging van Nederland’, in: A. Geuze, F. Feddes, ed., *Polders! Gedicht Nederland* (Rotterdam, 2005) 8-13; Voor de geschiedenis van de vroegste droogleggingen en ontginningen zie vooral: P. C. M. Hoppenbrouwers, ‘Van waterland tot stedenland. De Hollandse economie ca. 975-ca. 1570’, in: Th. de Nijs, E. Beukers, ed., *De geschiedenis van Holland*, I (Hilversum, 2002) 103-148.

² J. A. Hendriks, *De ontginningen van Nederland. Het ontstaan van de agrarische cultuurlandschappen in Nederland* (Utrecht, 1998) 65; G. P. van der Ven, ed., *Leefbaar Nederland. Geschiedenis van de waterbeheersing en landaanwinning in Nederland* (Utrecht, 1993); D. Parlevliet, ‘De Rijnlandse ontginningen op hoogveen of laagveen’, *Historisch-geografisch tijdschrift*, XXI (2003) 60-68.

voorbeeld is de Beemster, waar bestaande technieken van drooglegging en inrichting niet zozeer werden vervangen als wel geperfectioneerd en gemathematiseerd.

De drooglegging van Laag-Nederland bereikte haar apotheose in twee spectaculaire ondernemingen in de moderne tijd: de droogmakerij van de ‘Waterwolf’ in 1851 en, minder dan een eeuw later, de afsluiting en droogmaking van de Zuiderzee. In beide gevallen was de drooglegging een nationale zaak. In de Haarlemmermeer leek het bestaan van de prille Nederlandse staat op het spel te staan en in de Zuiderzeepolders de gewenste sociale en maatschappelijke ordening van de Nederlandse samenleving. De opvatting — die van het gemaakte landschap als model voor de samenleving — veronderstelt een radicaal nieuwe, politieke waardering van het Nederlandse cultuurlandschap. Die kreeg omstreeks 1870 zijn beslag in de context van de artistieke en intellectuele weerstand tegen de snelle opmars van de industrialisering en de daarmee gepaard gaande ontlustering van natuur en landschap. De pas drooggevallen Haarlemmermeer stond in die visie symbool voor een moderne leefomgeving waarin alle historische kenmerken van het Hollandse landschap — de schilderachtige relatie tussen stad en platteland in het bijzonder — volledig waren opgeofferd aan de eisen van de moderne techniek. Een overtuiging die impliciet ten grondslag lag aan de landschapsvisie van het picturale pendant van de Beweging van Tachtig — de Haagse School — maar ook van de grondleggers van de moderne landschapskunde en natuurbehoud en, als samenvatting van beide, van de protagonisten van de opkomende wetenschap van vormgeving en inrichting van stad en landschap: de stedenbouw en planologie. Indirect heeft deze romantische interpretatie van het Hollandse polderlandschap geleid tot de onderwaardering van de moderniteit van de Haarlemmermeer als stedelijk landschap in wording. Maar tegelijk ook tot de verheffing van het Hollandse Arcadië tot ideaalbeeld van de ruimtelijke ordening in Nederland, waarvan sinds 1958 het Groene Hart de vanzelfsprekende icoon is geworden.

Het architectonisch landschap van de Beemster

In 1838 verscheen de dertiende en tevens laatste druk van het *Haerlemmermeer-Boeck* van Jan Adriaensz. Leeghwater. Een jaar eerder had koning Willem I de Staatscommissie ingesteld met als opdracht het maken van een definitief ontwerp voor de droogmaking van het Haarlemmermeer. Dit is niet het enige verband tussen de Haarlemmermeer als polder en de rijke traditie van de Hollandse droogmakerijen. Tot nu toe is in de literatuur meer de nadruk gelegd op de verschillen tussen de nieuwe polder en haar zeventiende-eeuwse voorbeelden dan op de mogelijke overeenkomsten in ontwerp, uitvoering, organisatie en inrichting.³ Die zijn er wel degelijk en niet alleen in de techniek van dijkenbouw. Deze komen scherper in beeld naarmate historici en

³ Voor een uitputtend overzicht van de recente literatuur over jonge droogmakerijen zie: A. J. Geurts, ‘Waardering voor jong polderland. De inrichting van het landschap in negentiende- en twintigste-eeuwse droogmakerijen’, *NEHA-jaarboek voor economische, bedrijfs- en techniek-geschiedenis*, LXV (2002) 49-78.

geografen meer aandacht besteden aan de financieel-economische kanten van de droogmakerijen, aan de verhouding tussen kosten en baten en aan de gevolgde procedures. Daardoor is een nieuw raamwerk ontstaan, niet alleen voor de analyse van de culturele betekenis en de utopische inzet van droogmakerijen van formaat als de Beemster (1607-1612), maar ook van de eigenaardigheden van de Haarlemmermeer als schakel naar de grote Zuiderzeepolders uit de eerste helft van de twintigste eeuw.⁴

Een in dit verband relevant onderwerp van (vergelijkend) onderzoek is de samenhang van de kleine en grotere droogmakerijen met de gelijktijdig in uitvoering genomen, civieltechnische ingrepen zoals, in het geval van de Beemster, het netwerk van trekvaarten tussen de steden, de intensieve verveningen en de verbetering van rivieren en havens. Dat waren, in de moderne betekenis van het woord, cultuurpolitieke projecten waarbij niet alleen de herschikking van de geografische ruimte maar ook van de politieke en maatschappelijke orde in het geding was. Het belangrijkste effect was de uitbreiding van de stedelijke invloedssfeer in het landelijke gebied. De stedelijke cultuur annexeerde de agrarische wereld. Niet alleen waren de initiatiefnemers van de droogmaking van de Beemster Amsterdamse kooplieden en Haagse bestuurders, ook de omringende steden als Hoorn en Purmerend probeerden door deelname aan het project hun invloedssfeer en rechtsgebied aanzienlijk te vergroten. De onderhandelingen over de waterstaatkundige en verkeerstechnische eisen van het hoogheemraadschap en de aangrenzende steden en dorpen liepen uit op een ware stedenstrijd, waarin iedere stad zijn economische en bestuurlijke belangen probeerde veilig te stellen. Ook zijn er aanwijzingen dat de stad Hoorn een dominante inbreng heeft gehad bij de vaststelling van 'de hoofdrichting van de natte en droge infrastructuur' van het nieuwe land.⁵ De Haarlemmermeer echter was geen private onderneming maar een nationaal project. In hoeverre heeft dit politieke feit een stempel gedrukt op de planning, organisatie en inrichting van de nieuwe polder?

Een ander onderwerp aan de hand waarvan het Haarlemmermeerproject historisch scherper kan worden gepositioneerd, is dat van de ruimtelijke planning en ordening. De inrichting van de Beemster was niet het eindresultaat van een vooropgesteld esthetisch ideaal, maar veeleer van 'een lange reeks compromissen waardoor het wenselijke mogelijk moest worden gemaakt', zo laat Borger overtuigend zien in zijn analyse van de gevolgde procedures bij octrooiaanvraag, bedijking, droogmaking en verkaveling. De ingelanden

⁴ H. van Zwet, 'De financiering van een droogmakerij in de zeventiende eeuw. Een financiële analyse van de bedijking van de Schermer, 1633-1638', *Holland*, XXXVI (2004) iii, 205-236; L. Noordegraaf, 'Droogmakerijen en bedijkingen in Noord-Holland (16e-19e eeuw)', in: L. Noordegraaf, ed., *Alkmaar, stad en regio. Alkmaar en omgeving in de Late Middeleeuwen en vroegmoderne tijd* (Hilversum, 2004) 51-64.

⁵ G. J. Borger, 'De Beemster – ideaal of compromis', in: R. van Heeringen, e. a., ed., *Geordend landschap. 3000 Jaar ruimtelijke ordening in Nederland* (Hilversum, 2004) 75-102; voor een gedetailleerde plananalyse van de Beemster zie: W. Reh, C. Steenbergen, D. Aten, *Zee van land. De droogmakerij als atlas van de Hollandse landschapsarchitectuur* (Amsterdam, 2005) 117-136.

begonnen aan bedijking en drooglegging zonder vastomlijnde voorstelling van de ruimtelijke inrichting, laat staan dat ze een blauwdruk hadden. Het patroon van wegen en vaarten had louter een landmeetkundige herkomst en diende als onderlegger voor het eigenlijke sluitstuk van de onderneming, de verkaveling bij loting van standaardkavels die als rekenmodel functioneerden voor de calculatie van kosten en baten en die, net als gewone ‘aandelen’ verhandeld werden op de Amsterdamse beurs. Het is niet ondenkbaar dat, zoals Terlouw wel eens heeft geopperd, deze ‘boekhoudkundige’ planvorm vrij snel daarna als techniek is overgenomen door ‘municipale overheden in de door hen ondernomen grote stadsuitbreidingen, zoals de grachtengordel van Amsterdam.’⁶

De bestuurlijke voorbereiding, de technische uitvoering en mogelijk ook de ruimtelijke inrichting van de Beemster waren signalen van de economische kolonisatie van het platteland door de steden. Maar de eigenlijke culturele toe-eigening van het agrarische gebied door een stedelijke elite vond plaats door de bouw van boerderijen en vooral van buitenplaatsen met tuinen die de landelijke omgeving herschiepen tot een landschap dat overeenkwam met de voorstellingen die stedelingen koesterden van het landleven. Hier zien we de eerste aanzetten van een sociaal-cultureel proces dat het aanzien van ‘Holland’ tot de dag van vandaag dominant beheerst: de suburbanisatie.

In 1640 telde de Beemster 207 stolpboerderijen. Verspreid tussen de boerengemeenschap stonden herenhuizen en bij de boerderijen soms ook ‘speelhuizen’ die zich op den duur ontwikkelden tot echte buitenplaatsen. Alleen al aan de Volgerweg (in het westelijk deel van de polder) lagen halverwege de zeventiende eeuw niet minder dan dertien voorname buitens, waaronder dat van Dirck van Os, één van de aanvragers van het octrooi van 1607. Projectontwikkeling zal hier, net als aan de Vechtstreek of in ’s-Graveland bij Hilversum, eerder regel dan uitzondering zijn geweest.⁷

De culturele kolonisering van het buitengebied door een stedelijke elite beperkte zich niet tot de suburbanisering van de Beemster vanuit de omliggende steden, maar werd gaandeweg geïntegreerd in een duurzaam ideaalbeeld door de stadspolitieke annexatie van de Beemster als symbolisch landschap. De landschapsschilderkunst en het hofdicht maar ook de tuin- en landschapskunst zijn hiervan voorbeelden. Ze illustreren het verlangen om de landelijke omgeving van de steden te transformeren tot een landschap dat overeenkomt met het ideaalbeeld van de zakelijk succesvolle en ‘geletterde’ stedeling. Zo spreekt Jan Adriaensz. Leeghwater in zijn *Haerlemmer-Meerboeck* (1641) over de Beemster als ‘Het Groote Lust-Hof van Noordt-Hollandt.’ Vondel, die aan de droogmakerij zelfs een groot gedicht wijdde, dichtte:

hier rijt de koets uit spelen,
Men danst, men banketteert in ’s Koopmans rijke buurt.
Hier lacht de goude tijt, in lieve lustprieelen ...⁸

⁶ E. Terlouw, ‘Een eigen huis’, *Oase*, LII (1999) 32-77.

⁷ *Ibidem*, 41-43.

Ook hier dringt zich de vraag op in hoeverre het ‘beeldloze schema’ van de Haarlemmermeer een ‘verarming’ impliceert van de rijke traditie van de zeventiende-eeuwse landschapsarchitectuur, en daarmee al dan niet als katalysator moet worden beschouwd voor een nieuwe conceptie van het cultuurlandschap?

De Haarlemmermeer

Hoezeer de geschiedenis van de droogmakerijen in Nederland samenhangt met de politieke en staatkundige geschiedenis, is al in 1955 aangetoond door Fockema Andreae in zijn schitterende rechtshistorische studie over ‘wat er aan de droogmaking van de Haarlemmermeer voorafging.’⁹ De eerste commerciële plannen voor drooglegging van deze enorme plas in het hart van Holland gaan terug tot 1615. Het ene na het andere plan was gedoemd te mislukken door het systematische verzet van het Hoogheemraadschap Rijnland dat beducht was voor verkleining van het boezemgebied, en van steden als Haarlem, Leiden en Amsterdam die het verlies van een geprivilegieerde doorvaart en ontregeling van de stedelijke waterhuishouding vreesden.

De strijd om de Haarlemmermeer kreeg aan het eind van de achttiende eeuw een andere wending onder invloed van moderne economische theorieën zoals die van Adam Smith. Drooglegging en exploitatie van het Haarlemmermeer werden verheven tot een zaak van algemeen nut, waartoe niet het private ondernemerschap of het Hoogheemraadschap maar de Staat het initiatief diende te nemen. Toen de regering, na weer een vernietigende stormvloed, in 1836 uiteindelijk daartoe had besloten, laaide het publieke debat over de morele zijde van landaanwinning in alle hevigheid op. Eeuwenlang hadden voor- en tegenstanders van bedijkingen en droogmakerijen elkaar met teksten uit de bijbel en de klassieken om de oren geslagen, maar daarbij was slechts de legitimering van incidentele projecten in het geding.¹⁰ Nu, in de prille jaren van het Koninkrijk, stonden niet enkel de drooglegging van het Haarlemmermeer ter discussie, maar ook ‘de gevolgen op langere termijn van menselijk ingrijpen in het landschap.’

Het ging, met andere woorden, om het principe van planning als het ontwerp van een betere toekomst. Maar een toekomst voor wie? De nationale dichter Willem Bilderdijk, een verwoede tegenstander van de droogmaking van het Haarlemmermeer, beklagde zich over het ongeduld van de voorvaderen:

⁸ Vondel schreef het gedicht *De Beemster* voor Karel Looten, hoofdingeland en dijkgraaf in de Beemster. J. van den Vondel, *Werken* (WB-editie), IV (Amsterdam, 1930) 609.

⁹ S. J. Fockema Andreae, *Wat er aan de droogmaking van de Haarlemmermeer voorafging* (Amsterdam, 1955).

¹⁰ Ch. Jeurgens, *De Haarlemmermeer. Een studie in planning en beleid 1836-1958* (Amsterdam, 1991) 77 e. v.; *Idem*, ‘Statistics as instrument in the struggle against water 1700-1850’, in: P. M. M. Klep, I. H. Stamhuis, ed., *The statistical mind in a pre-statistical era* (Amsterdam, 2000) 299-347; A. van der Woud, *Het lege land. De ruimtelijke orde van Nederland 1798-1948* (Amsterdam, 1987) 280-306. De hierna volgende passage – inclusief de citaten uit Bilderdijk – is goeddeels ontleend aan de dissertatie van Jeurgens, *De Haarlemmermeer*, 77-80.

met hun grootschalige ontginningen, bedijkingen en droogmakerijen hadden zij de moderne Nederlandse natie op bijna catastrofale wijze aan het natuurgeweld overgeleverd.

Gelukking Holland', zo schreef hij in *Geschiedenis des Vaderlands* (1832), 'zoo men nooit gegraven en zelfs nooit gedijkt had. Immers, als men de rivieren hun gang hadden laten gaan, zou het omringende land op een natuurlijke wijze zijn verhoogd en zouden we nu boven – in plaats van beneden – de rivieren hebben gewoond!

Met dergelijke oerconservatieve uitspraken over de mythische voorvaders als 'vernuftige landbedervers' prikkelde Bilderdijk het publieke debat over de grenzen aan het ontwerpen en (droog)maken van Nederland. Het leidde tot de vraag wat de plicht van politici en planners was. Moesten zij zich inspannen voor het welzijn van de natie op de lange termijn en daaraan de eigen, actuele moeilijkheden ondergeschikt maken, of was juist het omgekeerde geoorloofd? In het eerste geval hadden onze voorouders, aldus een Zeeuwse opponent van Bilderdijk in 1838, weinig keus: zij hadden ten behoeve van het toekomstige nageslacht het land kunnen verlaten, of 'vliedbergen van verbazende uitgestrektheid kunnen opwerpen om daarop steden en dorpen te bouwen in afwachting van de eeuwen reeks die de rivieren noodig zouden hebben om den grond eenige voeten op te hoogen.' Maar het tij was politiek niet meer te keren, alle banvloeken van Bilderdijk ten spijt. In 1837 begon een Staatscommissie met de voorbereiding van het droogmaken van het Haarlemmermeer.

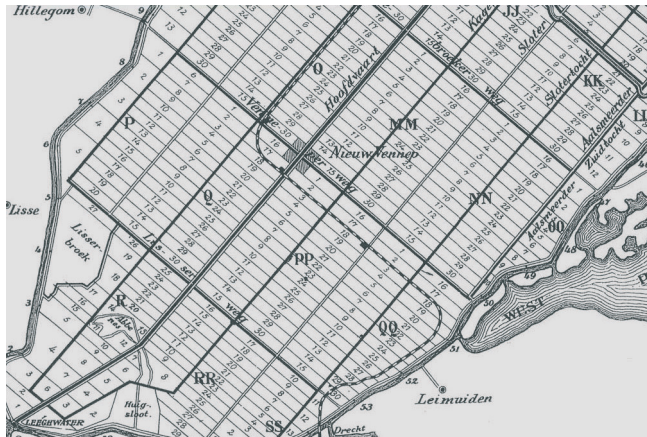
Terwijl de Beemster landaanwinst en commercieel winstbejag als doel had gehad, dachten koning Willem I en de door hem ingestelde Staatscommissie in termen van nationale 'welwaartsbevordering'. De enorme uitbreiding van het landbouwgebied zou niet alleen de werkgelegenheid onder boeren vergroten, maar indirect ook de (machine)industrie, de scheepvaart en de Drentse turfwinning stimuleren. In veel andere opzichten leken de aanpak, de planning en zelfs de inrichting overigens wél op die van de Beemster. Ook nu waren bij de aanvang van het inpolderingwerk veel zaken nog niet geregeld, waaronder een nauwkeurig verkavelingsplan. 'De hoofdlijnen van de verkaveling', aldus Jeurgens, 'werden weliswaar op een kaartje aangegeven, maar de meeste zaken zouden in de toekomst geregeld moeten worden.'¹¹ En net als in de zeventiende eeuw was het in 1854 door de ingenieur J. A. Beijerinck getekende verkavelingsplan het resultaat van een moeizaam compromis, ditmaal tussen de belangen van defensie, waterstaat en landbouw.

Bij de vormgeving van de polder was, anders dan vaak is geopperd, geen sprake van planologische zorgeloosheid, maar wel van een beperkte keuzevrijheid. Zo diende de toekomstige verkaveling van de polder zorgvuldig te worden ingepast in het stelsel van bestaande en toekomstige verdedigingswerken waar vanaf 1840 aan gewerkt werd en waarbinnen de werken rond Amsterdam – de latere Stelling van Amsterdam – de laatste weerstandslinievormden. Om te voorkomen dat in geval van oorlog de Ringdijk zou kunnen

¹¹ Jeurgens, *De Haarlemmermeer*, 61.

worden bereikt, werd door de ingenieurs van de Genie in het meest noordelijk gedeelte van de Haarlemmermeer een dwarsweg of inundatiedijk bedongen die door de nieuwe forten bij Schiphol en aan de Liede werden gedekt. Daarmee was het patroon van de verkaveling waarbij de tochten, kanalen en sloten uit militair-strategische overwegingen van west naar oost liepen, dwingend vastgelegd.¹²

Kaart Haarlemmermeer 1868

Een vergelijkbare technische logica bepaalde de strak over de volle lengte getrokken, centrale hoofdvaart en de gelijkvormigheid van de kavels. Technisch gesproken reproduceren die de praktijk van vele eeuwen landinrichting. Nieuw was de enorme schaa sprong — de lay-out in poldermodules van twee bij drie kilometer, van polderblokken van drie bij één kilometer en van enorme standaardkavels van tweehonderd bij duizend meter (20 ha) — waardoor het beeld ontstond van een ongekend monotoon en, in termen van beplanting en welstand, karig pionierslandschap zonder een herkenbare samenhang tussen boerderijlinten, het stelsel van wegen en vaarten, de beide dorpskernen en de beplantingen.¹³ Anders dan in de Beemster zijn er in de Haarlemmermeer nauwelijks buitenplaatsen te vinden. Die lijken te hebben plaats gemaakt voor hypermoderne proef- en modelboerderijen. In dat opzicht is de polder inderdaad een modern landschap zonder arcadische inspiratie. Toch is de Haarlemmermeer ook een fascinerend voorbeeld van een symbolisch landschap waarin de talrijke boerderijen door hun architectonisch-iconografische en vooral typologische verscheidenheid, het nationale karakter van de

¹² *Ibidem*, 120; tussen 1891 en 1894 werd als onderdeel van de Stelling van Amsterdam, een stuk zuidelijker een nieuwe defensielinie aangelegd in de vorm van een inundatiekade. Deze geniedijk had als doel waterkering bij inundatie, waarbij de zuidelijke helft van de polder geïnundeerd werd en de noordelijke helft droog bleef.

¹³ Voor een analyse van de landschappelijke en architectonische kwaliteiten van de Haarlemmermeer zie vooral: Reh, *Zee van land*, 193-214.

drooglegging en kolonisatie zichtbaar maakten. Of, zoals Van der Woud het formuleerde: ‘In het hart van Holland, onder de rook van de hoofdstad en de residentie, op de bodem van een lege binnensee, groeide een verzameling Nederlandse boerderijtypen. De rijkswegen van Willem I vormden het beeld van de nieuwe staat. De Haarlemmermeer bewees het bestaan van een Nederlandse samenleving, samengesmolten uit de vroegere federatie van gewesten. De droogmaking was een triomf waar niet alleen de provincie Noord-Holland, maar heel Nederland in deelde.’¹⁴

Met het droogvallen van de Haarlemmermeer en de komst van de kolonisten, staken echter ook de eeuwenoude bezwaren tegen de droogmaking weer de kop op, zij het dat nu niet zozeer godsdienstige of morele argumenten de boventoon voerden maar die van natuur- en landschapsschoon. De bezwaren spitsten zich in de komende decennia toe op drie aspecten van de onderneming die nauw samenhangen met de ‘stedelijke blik’ op het platteland. Omstreeks 1870 werd het karige en rigide natuurbeeld van de polder ervaren als een bedreiging: als een symbool van het verdwijnen van de natuur in Nederland. Omstreeks 1900 richtte de kritiek zich niet zozeer op de esthetiek van het landschap als wel op de stedenbouwkundige en planologische onvolkomenheden van de polder. In de jaren twintig van de twintigste eeuw was het, tenslotte, vooral het ontbreken van een sociale politiek die de Haarlemmermeer tot voorbeeld van onverschillige zorgeloosheid van staatswege heeft gemaakt. Drie thema’s die uiteindelijk samen de uitgangspunten zijn geworden voor een ander denken over landinrichting en stedenbouwkundige vormgeving — eerst op regionaal niveau, naar aanleiding van de planvorming rond de toekomstige IJsselmeerpolders — en vervolgens na de Tweede Wereldoorlog ook op de schaal van de natie, in het kader van een Nationaal Plan (Randstad).

‘De schoonheid van ons land’

Anders dan indertijd bij de Beemster of Schermer, is er geen noemenswaardige literaire of picturale beeldvorming van de Haarlemmermeer als spectaculair nieuw cultuurlandschap.¹⁵ Dit geldt overigens ook voor het nieuw gegraven Noordzeekanaal, voor de eerste spoorwegverbindingen en voor het militaire ensemble van forten, liniedijken, inundatievlakken en vrije schootsvelden van de Nieuwe Hollandse Waterlinie — grootschalige technische systemen die de voorbode waren van een nieuwe maatschappelijke dynamiek. Ook in latere reisbeschrijvingen lijkt het vaak alsof ‘heel Nederland volstond met parken, bossen, stadhuizen, kerken en buitenplaatsen.’¹⁶ Dat moet inderdaad heel bewust gebeurd zijn, want we vinden diezelfde reactie al decennia eerder

¹⁴ Van der Woud, *Het lege land*, 301.

¹⁵ De uitzondering is het gedicht *De droogmaking van het Haarlemmermeer, leerdicht* (1857) van J. P. Amersfoort (1817-1885), stichter van een modern landbouwbedrijf: de Badhoeve, in het noorden van de polder. Van 1863 tot 1869 was Amersfoort eerste burger van de gemeente Haarlemmermeer.

¹⁶ P. Kooij, ‘Stad en platteland’, in: F. L. Holthoorn, ed., *De Nederlandse samenleving sinds 1918* (Assen, Maastricht, 1985) 93-116.

bij de schilders van de Haagse School. Als groep raakten deze kunstenaars geïnspireerd door het ongerepte en arcadische Hollandse landschap. Aanvankelijk schilderden zij het polderlandschap in de omgeving van Den Haag en het vissersleven in Katwijk, maar met het opkomen van de industrialisatie en de sterke groei van de steden zochten zij hun inspiratie in afgelegen gebieden waar de natuur nog ongerept was en niet aangetast door het moderne leven. In die visie was het technische landschap van de Haarlemmermeer in alle opzichten het tegendeel van datgene wat hen boeide: ‘een onopgesmukte, maar wel zorgvuldig geselecteerde, onmoderne werkelijkheid.’¹⁷ Maar de aantrekkingskracht van het ongekunstelde van de plattelandsse samenleving was niet het enige dat de blik op het landschap van de Haarlemmermeer blokkeerde. Als landschapsschilders waren zij vooral gefascineerd door de zeventiende-eeuwse meesters die met hun schilderijen — waarin stad en landschap een uniek ensemble vormden — het ware beeld van ‘Holland’ hadden gecreëerd. Landschappen die bovendien nog ruim voorhanden waren en die zich mochten verheugen in een snel toenemende — ook internationale — populariteit. Het was in ‘Holland’ vrijwel onmogelijk om die traditie te negeren, niet alleen omdat de meesters van de zeventiende eeuw alomtewees bewonderd werden maar ook omdat het zeventiende-eeuwse ‘Holland’ toen in werkelijkheid nog zo tastbaar aanwezig was. Voor veel buitenlanders als Henry James, J. A. Lux, Curt Behrendt of Karl Scheffler waren de verschillen tussen heden en verleden vaak niet of nauwelijks waarneembaar.¹⁸ Voor de schilders van de Haagse School stond echter het unieke karakter van ‘Holland’ als gevolg van industrialisering en voortgaande verstedelijking op punt van verdwijnen. En zij waren niet de enigen. In 1884 verscheen *Nederland als polderland*, van A. A. Beekman, de opening van het onderzoek naar de geschiedenis van de Nederlandse polders: ‘In een tijd waarin alles genivelleerd wordt’, schreef de recensent van *De Gids*,

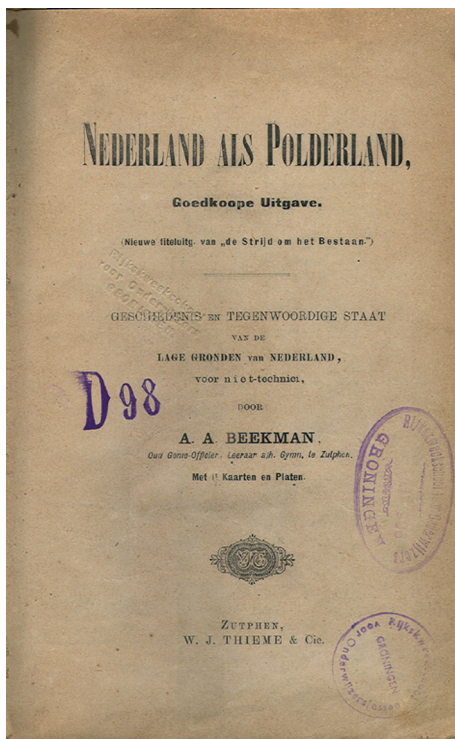
alle eigenaardigheden worden uitgewischt, onze steden als twee druppelen water op buitenlandse zustersteden gaan gelijken, onze polders en droogmakerijen met stoom worden doorvlogen, is het voor elk welmeenend vaderlander welkom ons overleg, ons geduld en onze kloekheid in eene juiste omlijsting aanschouwelijk te zien voorgesteld.¹⁹

¹⁷ R. Aerts, *De letterheren. Liberale cultuur in de negentiende eeuw. Het tijdschrift De Gids* (Amsterdam, 1997) 511.

¹⁸ R. de Leeuw, J. Sillevius, Ch. Dumas, ed., *De Haagse School. Hollandse meesters van de negentiende eeuw* (Den Haag, 1983); H. te Velde, ‘Van grondwet tot grondwet. Oefenen met parlement, partij en schaalvergroting, 1848-1917’, in: R. Aerts, e. a., *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (Nijmegen, 1999) 135 e. v.

¹⁹ Geciteerd door: M. W. Heslinga, ‘Anton Albert Beekman en de vaderlandse aardrijkskunde in het laatst van de negentiende eeuw’, *Geografisch Tijdschrift*, Nieuwe Reeks XI (1977) 324-338.

Omslag A. A. Beekman, 'Nederland als polderland', 1884

Het is mede deze bezorgdheid over de aantasting van het ideaalbeeld van 'Holland' – vastgelegd in talloze geschilderde landschappen en stadsbeelden – die aan het eind van de negentiende eeuw de feitelijke politieke motivatie is geworden voor burgerlijke initiatieven op gebied van landschapskunde en vooral ook van natuurbescherming.²⁰

'Aan de Haarlemmermeer hebben wij een exempel'

De belangstelling voor de eigenaardigheden van het Hollandse polderlandschap kreeg vervolgens een urgent *stedenbouwkundig* karakter toen de plannen voor de inpoldering van de Zuiderzee naar buiten kwamen. Het Zuiderzee-project (1918) was bedacht en uitgewerkt als een zuiver technische onderneming. De landbouwkundige denkwijze achter de drooglegging en inrichting van de nieuwe Zuiderzeepolders was afgeleid van het Haarlemmermeerproject: op dat moment het belangrijkste voorbeeld van het van staatswege droogleggen, inpolderen, verkavelen en vervolgens weer verkopen van

²⁰ M. J. Coesèl-Wouda, *Zinkvioletjes en zoetwaterwieren. J. Heimans (1889-1978). Natuurstudie en natuurbescherming in Nederland* (Hilversum, 1993) 18-71. Voor de geschiedenis van de interpretatie en literaire verbeelding van het Hollandse landschap zie: N. C. F. van Sas, ed., *Waar de blanke top der duinen en andere vaderlandse herinneringen* (Amsterdam, Antwerpen, 1995).

landbouwgrond aan de hoogsteieder.²¹ En ook nu weer was het Jac. P. Thijssse die al in een vroege fase van het Zuiderzeeproject de esthetica van de polderverkaveling aan de orde stelde, daarmee vooruitlopend op de standpunten zoals die in de jaren twintig in kringen van het Nederlandsch Instituut voor volkshuisvesting en stedebouw (1921) zouden worden uitgedragen. In 1915 schreef hij in 'De droogmaking van de Zuiderzee':

Wij hopen, dat de verkaveling van de nieuwe polders niet zal geschieden volgens het blokjes-stelsel, dat de grond niet tot den laatsten vierkanten meter uitgebuit zal worden voor het opleveren van geldwaarde. Het kwart miljoen menschen, dat er zal komen te wonen, heeft nog iets anders noodig dan stoffelijke welvaart en het moet behoed worden tegen verveling en eenzijdigheid. Die polders moeten mooi worden en ook, laat ons zeggen, amusant. Er zullen op een of andere wijze bevolkingscentra moeten ontstaan, en dat mag niet bemoeilijkt worden.²²

Eind 1924 werd door de Stedebouwkundige Raad van het Nederlandsch Instituut voor volkshuisvesting en stedebouw de Zuiderzeecommissie ingesteld die zich niet enkel met het landschap van de toekomstige Zuiderzeepolders moest bezighouden maar met 'alle stedebouwkundige vraagstukken die zich in dit nieuw te winnen gebied zouden voordoen.' De gedachte daarachter was dat de schoonheid van het landschap 'niet iets van buiten opgelegds zou kunnen zijn, maar zich organisch zou moeten ontwikkelen uit een gezonde stedenbouwkundige structuur van het nieuwe gebied.' Maar die ambitie kon niet worden waar gemaakt. Omdat er nauwelijks gegevens beschikbaar waren over bevolkingsopbouw, de administratieve indeling, de distributie en functie van de dorpen en de omvang van de boerderijen, volstond de commissie met een schets van de stedenbouwkundige onderlegger voor het toekomstige landschap der Zuiderzeepolders. Daarin werd afgerekend met de werkwijzen en uitgangspunten die indertijd aan de ruimtelijke inrichting van de Haarlemmermeer ten grondslag hadden gelegen. Niet alleen de Haarlemmermeer, ook oudere, grote droogmakerijen als de Beemster schoten tekort door technische fouten: 'botweg werd een net van verkaveling over het nieuwe land gelegd, met andere eischen van stedebouwkundige aard werd geen rekening gehouden', zoals met die van het verkeer. Zo zou in de Haarlemmermeer 'het doode, schematische wegennet, dat geen juiste knooppunten van verkeer schiep', de eigenlijke oorzaak zijn van de groeistoornissen van de twee nederzettingen Hoofddorp en Nieuw-Vennep.²³ Deze en soortgelijke 'planologische' fouten hadden ertoe geleid dat noch in de Beemster noch in de Haarlemmermeer een in esthetisch opzicht bevredigend landschap was ontstaan.

Verreweg het grootste deel van *Het toekomstig landschap der Zuiderzeepolders* (1928) is echter gewijd aan een 'proeve van ontleeding van het

²¹ K. Bosma, *Ruimte voor een nieuwe tijd. Vormgeving van de Nederlandse regio 1900-1945* (Rotterdam, 1993) 217 e. v.

²² *Ibidem*, 218-219.

²³ *Het toekomstig landschap der Zuiderzeepolders* (In opdracht van het Nederlandsch Instituut voor volkshuisvesting en stedebouw; Amsterdam, [1928]).

Hollandsche landschap’, landschapshistorisch gezien één van de scherpzinnigste analyses die ooit van het Nederlandse polder- en weidelandschap is gemaakt.²⁴ In het rapport wordt het ideaalbeeld van ‘Nederland als polderland’ uiteengelegd als een ruimtelijke, architectonische compositie die bepaald wordt door regels en steeds terugkerende elementen als bodem, wegen, dijken, water en nederzettingen. In het rapport wordt antwoord gegeven op de vraag naar de verschijningsvorm van het toekomstige cultuurlandschap. Die zal in ieder geval een heel ander karakter moeten vertonen dan dat van de Haarlemmermeer alhoewel de elementen van het toekomstige landschap door hun schaal en ordening niet veel van die uit de Haarlemmermeer verschilden.

Te verwachten is derhalve een landschap, waardoor enkele wegen als zware lanen zullen lopen. Aan de andere wegen zal dan wel, dan geen boombeplanting voorkomen. Verspreide boomgroepen, geordend langs een net van regelmatig verlopende, vooral evenwijdige, vrij dicht bij elkander gelegen wegen zullen het beloop ervan steeds aangeven. Deze opzet nadert het meest de Haarlemmermeer. Het kan niet geloofwaardig worden — en het is goed dit open te erkennen — dat dit voor de schoonheid van het landschap een niet dadelijk gelukkig vooruitzicht opent. Het onbevredigende van de Haarlemmermeer, het zij nog eens in herinnering gebracht, is het tweeslachtige en armoedige. Zij mist het schilderachtige van het oudere Hollandsche landschap; het wijde vergezicht daarvan. Maar evenmin bezit ze den krachtigen architecturalen opzet van de Beemster. Het schematisch verloop der niet ver van elkaar gelegen wegen is doorlopend voelbaar als aanknooppingspunt voor de niet zeer forsche houtmassa’s die een krachtige tegenstelling tot open ruimten, tot ruime doorzichten, missen.²⁵

De in de Haarlemmermeer gemaakte fouten zouden alleen dan kunnen worden vermeden, wanneer de ‘schoonheid van ons prachtig polderlandschap’ tot richtlijn werd gemaakt voor de ‘indeeling zelf van het land, het verloop van wegen en vaarten, de plaats van de nederzettingen.’ Dat is niet het werk van de ingenieur of landbouwkundige. Dat is de opgave van de stedenbouwkundig kunstenaar, aldus de jurist Dirk Hudig (1872-1934), de feitelijke auteur van het rapport.²⁶

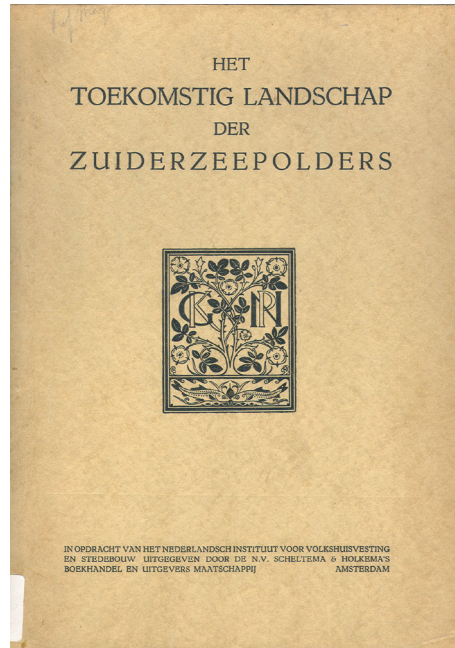
In de jaren dat in kringen van stedenbouwers en natuurbeschermers werd gestudeerd op *Het toekomstig landschap der Zuiderzeepolders* (1928), schreef de geograaf Henri ter Veer zijn *De Haarlemmermeer als kolonisatiegebied. Proeve eener sociaal-geographische monographie* (1925). In dit boek, dat tot aan de dissertatie van Jeurgens uit 1991 de (negatieve) beeldvorming over de Haarlemmermeer heeft bepaald, staat niet de landschappelijke inrichting centraal maar de ‘onverschillige zorgeloosheid’ van de overheid voor het welzijn van de eerste generatie polderbewoners.²⁷

²⁴ Y. Feddes, ‘Het ontworpen landschap der Zuiderzeepolders. Analyse van de betekenis van boerenerven en wegbeplantingen’, *Oase*, LXIII (2004) 62-77; Reh, *Zee van land*, 225-235.

²⁵ *Het toekomstig landschap*, 70-71.

²⁶ V. van Rossem, *Het Algemeen Uitbreidingsplan van Amsterdam. Geschiedenis en ontwerp* (Rotterdam, 1993) 58-60.

Omslag 'Het toekomstig landschap der Zuiderzeepolders'

Ter Veen schetst de Haarlemmermeer als een vijandige jungle en een in ruimtelijke, economische en vooral sociale zin meedogenloos darwinistisch milieu. Toen in het voorjaar van 1851 de boorden van de Haarlemmermeer droog waren en de eerste vaste bewoners het gebied betraden, troffen zij een dichte wildernis aan. Nauwelijks was het water verdwenen of de 'grond werd bedekt met een dicht kleed van riet, asters, wilde andijvie en een ongelooflijke hoeveelheid wilgen, die in korten tijd een verbazende hoogte en dikte verkregen.' Sommige stukken waren tot manslengte begroeid, 'zoodat men zich niet dan met moeite er in bewegen kon. Alles slingerde zich dooreen als de lianen in de groote natuurwouden van 'Amerika.'²⁸ Ook in administratief en sociaal opzicht was dit 'oergebied' een wildernis, aldus Ter Veen. Hij was weliswaar voorstander van het sociaal darwinisme, maar hier had het principe van de 'survival of the fittest' verkeerd uitgepakt door de slordige gronduitgifte, de vertraagde bestuurlijke organisatie en de afwezigheid van staatszorg op het gebied van huisvesting, gezondheidszorg en onderhoud. Dat schaadde de heldhaftige inspanningen van de boeren die onder bijzondere waterhuishoudkundige en economische condities probeerden te overleven met behulp van spectaculaire landbouwkundige innovaties. Maar het ging Ter Veen niet alleen om het economisch rendement van de droogmakerij. Als sociograaf was

²⁷ M. Gastelaars, *Een geregeld leven. Sociologie en sociale politiek in Nederland 1925-1968* (Amsterdam, 1985); Bosma, *Ruimte voor een nieuwe tijd*, 189-192.

²⁸ H. ter Veen, *De Haarlemmermeer als kolonisatiegebied. Proeve eener sociaal-geographische monographie* (Groningen, 1925) 11 e. v.

hij vooral geïnteresseerd in het organische verband tussen volksgroei, de verspreiding van de bevolking en het gebruik van de bodem: in zijn ogen de eigenlijke graadmeter voor het succes van het nieuwe kolonisatiegebied.

Met de kennis van de sociale verhoudingen in de Haarlemmermeer was niet enkel een zuiver wetenschappelijk doel gemoeid. Ter Veer zag ook een praktisch belang: de kolonisatie van de gedeeltelijk droog te leggen Zuiderzee, waartoe in 1918 was besloten en waaraan vanaf 1922 werd gewerkt. Toen in 1930 de Wieringermeer als eerste polder droogviel, stond de overheid voor een nieuw probleem. Anders dan alle eerdere ontginningen en droogmakerijen bleef de Staat eigenaar van de grond, maakte haar bouwrijp en hield ook de uitgifte in eigen hand. Bovendien zorgde zij voor de planning, aanleg en bouw van wegen, dorpen en boerderijen. Was het succes van de Haarlemmermeer volgens de toenmalige plannenmakers beperkt gebleven tot dat van een 'uitgestrekte Landbouwschool', de Wieringermeer zou van staatswege moeten uitgroeien tot een proeftuin. Misschien nog niet van de samenleving als geheel, maar dan toch in ieder geval van het Nederlandse platteland, als een 'plaats waar de beschaving groeit.'²⁹

En dus werd in 1926 een Commissie inzake de uitgifte van de gronden in de Zuiderzee (Commissie Vissering) opgericht, die verantwoordelijk was voor de selectie van boeren, landarbeiders en de overige bevolking. Ter Veer werd haar eerste secretaris. Via de verkaveling van het land en de bouw van wegen, dorpen en huizen probeerde de commissie een nieuw model te creëren voor de maatschappelijke verhoudingen in Nederland. En ook al is dit idee van sociale planmatigheid nooit echt van de grond gekomen, toch had de sociograaf nu als 'sociaal ingenieur' een vaste plaats in de landaanwinning veroverd. De idee van zelfgemaakt land was voorgoed verbonden met de belofte van een nieuw te maken samenleving.

Groene Hart

Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog hadden, naast natuurbeschermers, de betrekkelijk nieuwe disciplines van stedenbouw/landschapsarchitectuur en van de sociografie een kritisch planologisch apparaat opgebouwd waarmee tegenwicht kon worden geboden aan de technische en vooral landbouwkundige invalshoek van de door ingenieurs van Rijkswaterstaat gedomineerde planapparaten. Hun stedenbouwkundige visie op het landschap hadden zij in grote lijnen ontwikkeld vanuit een al dan niet terechte kritiek op de droogmaking, inrichting en exploitatie van de Haarlemmermeer. Maar de ingenieurs van de Zuiderzeewerken waren aanvankelijk weinig onder de indruk. Die afwijzende houding veranderde echter naarmate de natuurbeschermers, stedenbouwkundigen en (sociale) wetenschappers beter in staat bleken hun uiteenlopende ideeën en doelstellingen samen te brengen in een geïntegreerd programma voor het toekomstige Zuiderzeeland. Dat zij daarin ook slaagden was niet op de laatste plaats te danken aan de intellectuele en artistieke inbreng van Cornelis van Eesteren, architect-stedenbouwkundige bij de Afdeling Stadsontwikkeling van de gemeente Amsterdam en sinds 1942

²⁹ *Ibidem*, 249.

betrokken bij het project van de Zuiderzeewerken.³⁰ In Amsterdam had Van Eesteren samen met onderzoekers als Van Lohuizen vanaf 1928 ervaring opgedaan met wat wel genoemd wordt ‘de organisatie van het stedenbouwkundig werk’, dat wil zeggen met een werkwijze waarbij de stedenbouwkundige zich op de eerste plaats oriënteert op de onderzoeksgegevens met betrekking tot de stedelijke hoofdfuncties (wonen, werken, verkeer en recreatie), en deze zodanig analyseert en ordent dat deze ‘ontwerpbaar’ worden. Van Eesteren slaagde er tijdens de oorlogsjaren in om de binnen de natuurbeschermingsbeweging samenwerkende maatschappelijke groeperingen te overtuigen van twee stedenbouwkundige beginselen: een op adequaat vooronderzoek gestoelde polderinrichting is de absolute voorwaarde voor het tot stand brengen van een visueel aantrekkelijk, nieuw landschap. En vervolgens: de grootsheid van de Hollandse droogmakerijen uit de zeventiende eeuw wordt niet bepaald door hun arcadische vorm maar veeleer door ‘een kwalitatieve norm en culturele verplichting’ en kan bijgevolg alleen in die zin een voorbeeld voor toekomstige inpolderingen zijn.³¹ Het kwam er op neer dat Van Eesteren de natuurbeschermers ervan probeerde te doordringen ‘hun romantisch landschapsbeeld geleidelijk te vervangen door het beeldende concept van het functioneel geïntegreerde landschap.’³² Een concept waarin de schaalvergroting van de bedrijven, de openheid van de landbouwgebieden, de monotonie van wegen, singels en vaarten, maar ook de alom tegenwoordige horizon worden aanvaard als een programmatische noodzakelijkheid en daarmee als grondslag voor eigentijdse vormgeving. Die gedachten zijn met name terug te vinden in het in 1945 door de Contact-commissie voor natuur- en landschapsbescherming uitgegeven rapport *De opbouw van het landschap der Zuiderzeepolders*. Deze stedenbouwkundige visie heeft op bescheiden wijze doorgewerkt bij de feitelijke inrichting van het agrarisch productielandschap van de Zuiderzeepolders maar, op langere termijn, ook sturing gegeven aan de ruimtelijke ontwikkeling van (Westelijk) Nederland vanaf het einde van de jaren vijftig. In 1958 publiceerde de Rijksdienst voor het Nationale Plan het ‘Rapport van de Werkcommissie Westen des Lands’ waarin ruimtelijke voorstellen werden gedaan om de verstedelijking in Nederland, in het bijzonder vanuit de grote stedelijke agglomeraties in het westen, in goede banen te leiden. Kern van dit door bestuurders, demografen, geografen en planologen opgestelde plandocument is de door Van Eesteren en Van Lohuizen ontwikkelde stedenbouwkundige formule om het cultuurhistorische fenomeen ‘Holland’ te moderniseren zonder het geografische karakter van de zeventiende-eeuwse Republiek helemaal op te offeren. Zo werd het stedenbouwkundige fundament gelegd voor een nieuwe planologische figuur, de Randstad, een uiteengelegde metropool van middelgrote steden met als centrum de landschappen van het Groene Hart: de plassen, de polders, de Vecht

³⁰ Z. Hemel, *Het landschap van de IJsselmeerpolders. Planning, inrichting en vormgeving* (Rotterdam, 1994) 121 e. v.

³¹ M. Bock, ‘Inleiding’, in: *Het landschap van de IJsselmeerpolders*, 9.

³² Bock, ‘Inleiding’, 13.

met zijn buitenplaatsen en de waarden, waarmee de cultuurhistorische wisselwerking tussen stad en land voor altijd gecontinueerd leek.³³

Ed Taverne (1938) was van 1982 tot 2002 hoogleraar in de geschiedenis van architectuur en stedenbouw aan de Rijksuniversiteit Groningen. Sinds zijn emeritaat is hij actief als zelfstandig onderzoeker.

Summary

Ed Taverne, *The controversial landscape of the Haarlemmermeer*

In the context of this article, 'controversial landscape' refers to the rather bad reputation of the reclamation of the Haarlemmermeer (1851): one of the greatest technical projects in the Netherlands during the nineteenth century. From the very moment this new polder had fallen dry, the project was severely criticized for its lack of social order and its unsatisfactory landscape. A succession of different groups beginning with the artists of the so-called 'Hague School', followed by the activists of the nature conservation movement around 1900 and eventually the town and country planning advocates in the 1920s, considered the creation of this rational agricultural landscape to be a regrettable break with the rich tradition of Dutch landscape architecture. Indirectly, these criticisms influenced the spatial and social layout of the new IJsselmeerpolders from the early 1920s and paved the way after the Second World War for the model of the future development of the Dutch national territory: Randstad Holland.

³³ *De ontwikkeling van het Westen des Lands* (Rijksdienst voor het Nationale Plan: Werkgroep West- en Oost- en Noord-Nederland, 2 delen; 's-Gravenhage, 1958); N. Pieterse, e. a., *Het gedeelde land van de Randstad. Ontwikkeling en toekomst van het Groene Hart* (Rotterdam, 2006) zie ook: www.ruimtelijkplanbureau.nl/upload/documenten/groenehart.pdf.

De natuurlijke natie. Monumentalisering en nationalisering van natuur en landschap in de vroege twintigste eeuw

WILLEMIEN ROENHORST

Inleiding

Het honderdjarig jubileum van de Vereniging tot behoud van Natuurmonumenten in Nederland (Vereniging Natuurmonumenten) was in 2005 aanleiding tot terug- en vooruitblikken.¹ Een toekomstbeeld schetste de vereniging in de tv-commercial, gericht op ledenwerving, die zij in het jubileumjaar lanceerde. In dit filmpje ziet de kijker een meisje wakker worden in een kamer met een houten speelgoedmeeuw aan het plafond. De kijker ziet haar vervolgens, onder begeleiding van dierengeluiden, haar voetjes in grote groene kikkerpantoffels steken, zich wassen met een washandje met een geborduurd eendje erop, door de stad lopen langs reclameposters met bossen en in het zwembad spelen met een opblaaszeehond. Na deze beeldfragmenten vol nepnatuur spreekt de *voice-over* de kijker indringend aan:

Bel Natuurmonumenten voor echte natuur. Word lid van Natuurmonumenten want als we onze kinderen en kleinkinderen iets van de natuur willen meegeven moeten we er samen voor zorgen dat er ook echte natuur voor ze overblijft. U kunt ons helpen de natuur in Nederland te redden.

Dit reclamefilmpje toont in een notendop een aantal vanzelfsprekendheden. Natuurbescherming valt in Nederland samen met de bescherming van natuurmonumenten en de Vereniging Natuurmonumenten is daarbij betrokken. Eveneens vanzelfsprekend is dat de natuur kwetsbaar is, beschermd moet worden en bewaard moet blijven voor het nageslacht. Natuur is erfgoed, dat behoeft geen toelichting. Natuur is ook 'echt'. De associatie met puurheid en ongereptheid wordt in het filmpje versterkt door de hoofdrol voor het kleine meisje. Deze 'echte' natuur, dit natuurlijke erfgoed, is een nationaal bezit waarvoor wij als Nederlanders gezamenlijk de verantwoordelijkheid dragen. Natuurbescherming is, kortom, een zaak van nationaal belang.

De koppelingen tussen natuur, erfgoed en de natie zijn vandaag de dag vanzelfsprekend. Maar hoe zijn deze, nu als zo natuurlijk ervaren koppelingen tot stand gekomen en hoe werden zij vormgegeven? Voor een antwoord op deze vragen ga ik terug naar het ontstaan van de georganiseerde natuurbescherming in Nederland, naar de beginperiode van de Vereniging Natuurmonu-

¹ Op initiatief van de Vereniging Natuurmonumenten verscheen de jubileumpublicatie F. Maas, *Wind mee, stroom tegen. 100 jaar Natuurmonumenten* ('s-Graveland, 2005).